

Miroslav Melčák

Středověké islámské nadace. Rekonstrukce obsahu nadačních listin čtyř damašských waqfů z 11.–13. století

Abstract:

The foundation deed of the waqf is one of the main documents that we need to understand the economic and social significance of this institution. The foundation deed contains information on the founder of the waqf, it specifies endowed properties and depicts, in detail, the ways the properties should be utilized in order to accomplish a will of the founder. Research on waqfs of pre-Ottoman Syria is generally complicated by lack of original foundation deeds. This often makes us dependent on alternative sources of information. This paper demonstrates the potential of Arabic Epigraphy (inscriptions on waqf buildings) and literary sources (chronicles, biographical dictionaries, topographical descriptions, compendia of fatwās) to reconstruct the content of foundation deeds of four Damascene waqfs from 11th – 13th century.

Klíčová slova: waqf, nadační listina, epigrafické nápisy, Damašek

Key words: Waqf, Foundation Deed, Epigraphic Inscriptions, Damascus

Waqf (islámská nadace) plnil v muslimských společnostech celou řadu důležitých rolí. Od svého vzniku na počátku islámské civilizace se projevoval především ve dvou oblastech. První z nich byl systém mezigeneračního přenosu majetku, v němž waqf vhodně vyvažoval

testamentární omezení koránského dědického práva.¹ Druhou oblastí byla v mnoha městech dodnes sledovatelná síť veřejně prospěšných staveb, jež byly prostřednictvím instituce *waqfu* ustanovovány a na základě pravidel *waqfu* spravovány. Jednalo se o stavby s různými druhovými názvy (*džámi'*, *madrasa*, *dár al-hadíth*, *chánqáh*, *ribát*, *bímáristán*, aj.)², jež samy o sobě nesly status *waqfu*. Pro jejich potřebu (údržba budovy či výplaty zaměstnanců) byly měněny ve *waqf* majetky, které produkovaly výnos (trh, mlýn, pole, výnos vesnice, aj.). Z tohoto důvodu lze v rámci jednoho *waqfu* rozlišovat například mezi *waqfem madrasy* a *waqfem* ve prospěch *madrasy*. Právně se však jednalo o části jednoho *waqfu*. Podstatným charakterem této instituce byla proklamace zakladatele změnit ve *waqf* navěky přesně specifikované množství majetku, s nímž mělo být naloženo přesně podle jeho vůle, kterou dopodrobna vyjádřil v nadační listině (sg. *waqfíja*, nebo *kitáb al-waqf*). Nadační listina proto představuje zásadní odrazový můstek k poznání zakladatele *waqfu*, majetku do *waqfu* vloženého a podrobného určení *waqfu*, tj. pro koho či jakým účelům byl *waqf* vytvořen.

Studium středověkých islámských nadací³ je obecně komplikováno omezeným množstvím dochovaných originálních nadačních listin.⁴ V kontextu Syropalestiny (bilád aš-Šám) lze významnější archivy datovat teprve od příchodu Osmanů v 16. století.⁵ Dřívější období jsou pokryta spíše sporadicky. Jediná významnější sbírka dokumentů týkajících se *waqfu* především v mamlúckém období se dochovala v Jeruzalémě.⁶ V ostatních

případech narážíme jen na ojedinělé dokumenty. Originálních nadačních listin vztahujících se například k *waqfu* ve středověkém Damašku se dochovalo, či bylo do dnešního dne identifikováno, minimum. Publikovány byly zřejmě jen dvě. Starší z nich pochází z ajjúbovského období (1174–1260). Jedná se o *waqf* hanbalovského soudce 'Uthmána ibn As'ad ibn al-Munadždžá (zem. 641/1243), jenž vytvořil *waqf* primárně pro potřebu svých potomků.⁷ Druhá listina pochází z období mamlúckého (1260–1512). V tomto případě se jedná o nadační listinu *waqfu madrasy* al-Is'ardíja založené velkoobchodníkem Ibráhímem ibn Mubárák Šáh al-Is'ardím (zem. 826/1422).⁸

Absence archivního materiálu nemusí nutně znamenat ztrátu veškerých údajů o zakládaných *waqfech*. V mnoha případech lze obsah nadačních listin do určité míry rekonstruovat na základě jiných historických pramenů. Nabízejí se nám jednak prameny epigrafické (nápis na nadačních budovách) a jednak prameny literární povahy (kroniky, biografické slovníky, topografická díla, sbírky *fatáwá* – sg. *fatwá*, aj.).⁹

Z epigrafických pramenů jsou velice cenným zdrojem informací komemorační nápis, které se dochovaly na nadačních budovách. Ty bývají vytesány do samostatného kamenného bloku tvaru kartuše, který je (případně býval) vsazen nad hlavní vstup do nadační budovy.¹⁰ V mnoha případech je tento záznam jediným dochovaným pozůstatkem z celé nadační konstrukce.¹¹ Tyto nápisy představují primární zdroj informací

1) O vzniku instituce *waqfu* a jeho roli v systému mezigeneračního přenosu majetku viz MELČÁK, Miroslav, 2008.

2) *Džámi'* je velká páteční mešita. *Madrasa* byla institucí kde docházelo, mimo jiné, k přenosu náboženského vědění (v moderní arabštině termín „*madrasa*“ znamená škola). *Dár al-hadíth* („dům hadíthu“) byl institucí, která se, jak vyplývá z názvu, věnovala tradování hadíthů. Termíny *chánqáh* a *ribát* se označovaly súfijské řádové domy. *Bímáristán* byl obdobou dnešní nemocnice.

3) Přívlastek „středověký“ je v kontextu této studie užít k vymezení období počínajícího nástupem Seldžuků a končícího dynastií Mamlúků. V tomto ohledu viz například HEIDEMANN, Stefan, 2009, s. 154.

4) Jednou z velkých výjimek v tomto ohledu je sbírka nadačních dokumentů z mamlúckého Egypta, na jejichž základě vypracoval Muhammad Amín již klasickou studii o významu *waqfu* pro společenský život ve středověkém Egyptě. Viz AMÍN, Muhammad Muhammad, 1980.

5) Osmanské nadační listiny jsou dostatečně zdokumentovány. O zpřístupnění některých osmanských nadačních dokumentů se zasloužil profesor Rudolf Veselý, který se soustředil zejména na egyptské prostředí. Viz například VESELÝ, Rudolf, 1963; VESELÝ, Rudolf, 1964; VESELÝ, Rudolf, 1971.

6) LITTLE, D. P., 1984. Z této sbírky pochází vůbec nejstarší kompletní text nadační

listiny, který se nám v kontextu Sýrie dochoval. Jedná se o *waqf* *chánqáhu as-Saláhíja* v Jeruzalémě. Edice této nadační listiny byla publikována v AL-'ASALÍ, Kámil Džamíl, 1983, vol. 1, s. 83–100.

7) Veřejný přesah tohoto *waqfu* je vyjádřen v ustanovení, že konečným beneficentem části nadačního příjmu měli být recitátoři v hanbalovském „kroužku“ (*halqa*) v Umajjovské mešitě. AL-MUNADŽDŽID, Saláhuddín (ed.), 1949, s. 31. Je pravděpodobné, že toto ustanovení bylo skutečně naplněno, jelikož ještě 'Abdulbásit al-'Almawí (zem. 981/1573) uvádí „kroužek“ pod rodovým jménem al-Munadždžá jako funkční. AL-'Almawí jej však identifikoval se soudcovým synem Zajnuddímem. Viz AL-'ALMAWÍ, 'Abdulbásit, 1947, s. 224.

8) Tato *madrasa* se nedochovala, byla stržena během první světové války. Text její nadační listiny publikoval AL-HASANÍ, Dža'far, 1958. Jedná se v podstatě o čtyři listiny, z nichž druhá, třetí a čtvrtá jsou pouze krátké dodatky.

9) Označit všechny uvedené typy pramenů přívlastkem „literární“ se může jevit jako zavádějící, zvláště v případě sbírek *fatáwá* (právních dobrozdání). Činím tak pro zjednodušení a rovněž s ohledem na skutečnost, že nelze nijak prokázat, že by jednotlivé kauzy tohoto právního „žáru“ kdy byly součástí úředního dokumentu.

10) Často bývají vsazeny také nad okno nadační budovy.

11) Několik takových kamenných záznamů, které pocházejí z již neexistujících nadačních budov, je vystaveno na nádvoří Národního muzea v Damašku.

k nezákladnější identifikaci *waqfu*. Sestávají obvykle jen z několika řádků obsahujících jméno zakladatele, druhové určení nadační budovy, souhrn majetků, jež byly do *waqfu* vloženy, zevrubnou definici nadačních beneficentů a datum vzniku *waqfu*.

Prameny literární, a z nich zvláště kroniky a biografické slovníky, jsou důležitými svědky míry funkčnosti a využitelnosti *waqfů* po jejich založení. V mnoha případech můžeme prostřednictvím těchto pramenů *waqfs* sledovat po většinu doby jeho existence, mnohdy v průběhu několika staletí. Na jejich základě (zvláště z informací o nadačních postech) lze přesněji definovat funkční určení *waqfu*. Literární prameny však mohou představovat rovněž cenný zdroj informací o nadačních majetcích, jelikož jejich autoři na mnoha místech, zabývající se *waqfy*, uvádějí jejich zevrubné popisy (zvláště v historicko-topografických dílech). Ve většině případů bohužel netušíme, na jakém základě byl popis vytvořen, ani k jakému historickému stadiu *waqfu* se vztahuje. Existují však i takové popisy, jejichž aktuálnost lze přesvědčivě spojit s momentem, kdy *waqf* vznikl. Jedná se o výtahy (sg. *muchtasar*) z nadačních listin, které byly v mnoha případech zcela jistě (jindy jen pravděpodobně) vytvářeny na základě originálního dokumentu. Ačkoli je jejich výskyt spíše sporadický, objevují se, krom biografických slovníků, ve všech výše uvedených druzích literárních pramenů. V kombinaci s textem nadačního nápisu se lze jejich prostřednictvím dopracovat k informacím, jež svou kvalitou v mnoha ohledech nahradí originální nadační dokument.

Na následujících stránkách bude proveden pokus o rekonstrukci pravděpodobného obsahu nadačních listin čtyř damašských *waqfů* z 11.–13. století. Kvalita rekonstrukce bude přirozeně závislá na množství dochovaných informací. Pojednán bude nejprve *waqf* s nejstarším dochovaným a zároveň nejstručnějším nadačním záznamem v Damašku, umístěným na budově *chánqáhu* as-Sumajsátija, který dovoluje určit parametry *waqfu* jen velmi náznakově. Následně bude pojednán *waqf mašhadu*¹² Safwat al-Mulk, jenž je doložen nejstarším damašským nápisem obsahujícím výčet nadačního majetku, a *waqf madrasy* an-Núrija al-kubrā, jejíž nápis představuje standardní podobu nadačního nápisu středověkého veřejného *waqfu*. Na příkladu *waqfu madrasy* aš-Šámija al-džuwwáníja pak bude demonstrován informační potenciál literárních pramenů, jež nám v některých případech umožňují přesvědčivě rekonstruovat do značných podrobností obsah nadačních listin i zcela zaniklých středověkých *waqfů*.

Chánqáh as-Sumajsátija

Vůbec nestarším damašským *waqfem*, jehož existence je doložitelná dochovaným nadačním nápisem, je *chánqáh* as-Sumajsátija.¹³ Nápis je vsazen nad vstup do budovy

Institutu šaríatských studií (Ma'had al-'ulúm aš-šar'ija) v bezprostřední blízkosti severní brány Umajjovské mešity (tzv. Báb al-'amára). Tato budova stojí na místě původního *chánqáhu*, který byl v průběhu staletí přeměněn do té míry, že jej lze vzhledem k současné podobě stavby považovat za zcela ztracený.¹⁴ Dochovaný nápis sestává ze dvou řádků, které jsou, co do informací, velice omezeného obsahu:

„Ve jménu Boha milosrdného, slitovného. Přizemí tohoto domu je *waqf* ve prospěch nemajetných súfijů. Nechť se Bůh odplatí tomu, kdo jej změnil ve *waqf*.“¹⁵

Z nápisu se dozvídáme pouze to, že budova byla *waqfem* a její přízemní část byla určena pro súfije. Nápis však nic nevyovídá o zřizovateli *waqfu*, době jeho vzniku, nadačním majetku, ani o osobách ve *waqfu* působících. K tomu je třeba konzultovat literární prameny. Ty spojují tento *waqf* jednoznačně se súfím, historikem a astronomem jménem Abú al-Qásim 'Alí ibn Muhammad as-Sulamí as-Sumajsátij, který zemřel v Damašku v roce 453/1061. *Chánqáh* tak vznikl krátce před příchodem seldžuckých Turků za nadvlády egyptských Fátimovců. Byl vytvořen z domu, který k tomuto účelu as-Sumajsátij zakoupil v ulici vedoucí na sever od již zmíněné brány Báb al-'amára náležející Umajjovské mešitě. V *chánqáhu* nechal pro sebe zřídit hrobku.¹⁶ V nápisu je identifikováno nadační určení pouze přízemní části *chánqáhu*. Tato specifikace však předpokládá existenci patrové části, kterou explicitně potvrzuje teprve Ibn 'Asákir (zem. 1175) ve svých Dějinách města Damašku (*Tárih madínat Dimašq*), kde hovoří o *waqfu* prvního patra *chánqáhu* ve prospěch Umajjovské mešity.¹⁷ Ačkoli způsob jeho využití Umajjovskou mešitou nebyl v dostupných pramenech nikde specifikován, nabízí se vysvětlení, že ta jej mohla využívat jako ubytovací kapacitu pro osoby v ní působící.¹⁸

1967, vol. 3, s. 764–771.

14) Viz například BURNS, Ross, 2005, s.163, 175. O stavebních úpravách této budovy až do období první poloviny 20. století viz AL-HÁFIZ, Muhammad Muti', 2006, s. 14–19.

15) Nápis je reprodukován v COMBE, Etienne, SAUVAGET, Jean a Gaston WIET, ed., 1931–1964, vol. 7, n° 2619; SOURDEL, Dominique a Janine SOURDEL-THOMINE, 1979, s. 137.

16) Tato informace je uvedena v IBN ŠADDÁD, 'Izzuddín Muhammad, 1956, s. 191; AN-NU'AJMÍ, 'Abdulqádir ibn Muhammad, 1988, vol. 2, s. 151. Současné popisy budovy hrobku nezmiňují.

17) Citováno na základě AL-HÁFIZ, Muhammad Muti', 2006, s. 11.

18) Usuzuji tak na základě informací z biografického slovníku damasšských učenců 16. století, z nichž někteří bydleli v *chánqáhu* as-Sumajsátija, aniž by měli k instituci jiný, „profesní“ vztah. Viz AL-GHAZZÍ, Nadžmuddín, 1979, vol. 2, s. 20, 94, 147.

12) Termín *mašhad* se obvykle užívá k označení hrobu svěřce. Obecně jej lze chápat jako hrobku či mauzoleum.

13) Význam této instituce a historický kontext jejího vzniku pojednal ELISSÉEFF, Nikita,

Nadační majetek *waqfu* byl do dnešního dne v pramenech rozkryt jen náznakově. Existují pouze dva záznamy, z nichž první identifikuje jako součást *waqfu* podíl ze dvou zemědělských farem (sg. *mazra'a*) známých jako Dajr an-najt¹⁹ a poloviční podíl z lázni as-Silsila, které jsou dodnes funkční a nacházejí se ve stejnojmenné ulici v blízkosti *chánqáhu*.²⁰

Funkční určení *chánqáhu* as-Sumajsátíja není jednoznačné. Druhé institucionální označení „*chánqáh*“ spolu s obecným určením *waqfu*, vyjádřeným v nápisu nad vstupem, napovídá, že by se mělo jednat primárně o instituci, která poskytovala súfijským zázemí k provozování mystických setkání (sg. *dhikr*). Literární prameny aktivity súfijských v této oblasti nikterak nespecifikují. Jako překvapivé se pak mohou jevit informace, že tato instituce byla v průběhu staletí užívána pro mnoho účelů od súfijského *dhikru* poněkud odvislých, avšak (paradoxně?) explicitně vyjadřovaných v dostupných pramenech. Dozvídáme se tak, že instituce sloužila k pořádání seancí, na kterých se mimo jiné přednášelo islámské právo, vyučovalo recitaci Koránu a četly *hadíthy*, což jsou činnosti obvykle přisuzované jiným specializovaným institucím.²¹

Otázkou zůstává, které z výše uvedených funkcí *chánqáhu* (a činností v něm prováděných) byly skutečným záměrem zakladatele *waqfu*, stanoveným v nadační listině, a které z nich představují později přidané funkce, které si v průběhu staletí vyžádala měnící se společenská poptávka. Přesná odpověď je nemožná, jelikož se nedochovala nadační listina. Jediné, jasně artikulované sdělení, které jednoznačně odkazuje na vůli zakladatele, je obsaženo ve vůbec nejstarším funkčním popisu tohoto *waqfu* ze strany andaluského učenice Muhammada ibn Ahmad ibn Džubajr (1144–1217). Ibn Džubajr proslul svým cestopisem ar-Rihla (Cesta) a z něj velice vividním popisem města Damašku, který navštívil v osmdesátých letech 12. století. Ve vztahu k *chánqáhu* as-Sumajsátíja uvádí kromě paušalizujícího sdělení, že jeho zakladatel pro něj zřídil „četné *waqfy*“, „jak polnosti, tak domy“, také zcela konkrétní informaci o velikosti odměny za jednu, *waqfem* podporovanou službu. Podle Ibn Džubajra zakladatel stanovil, že bude v *chánqáhu* pohřben a že bude u jeho hrobu recitován každý pátek Korán. Tomu, kdo se recitace zúčastní, měl podle Ibn Džubajra zakladatel udělit odměnu odpovídající jednomu

19) Část výnosu těchto farem náležel rovněž *waqfu* damašské *madrasy al-'Asrúnija*. Viz AN-NU'AJMÍ, 'Abdulqádir ibn Muhammad, 1988, vol. 2, s. 399. Vydavatel tohoto pramene Dža'far al-Hasaní identifikoval Dajr an-najt jako historickou lokalitu v blízkosti asi 10 km od Ba'albaku.

20) O této druhé položce hovoří Muhammad ibn Kannán as-Sálihí ve svých *Jawmíjât šámíja*. Citováno podle AL-HÁFIZ, Muhammad Mutí', 2006, s. 148.

21) Z nich dár al-qur'án (doslova „dům Koránu“), dár al-hadíth („dům hadíthu“) a *mad-rasa*. Shrnutí všech pozorovaných funkcí *chánqáhu* as-Sumajsátíja provedl AL-HÁFIZ, Muhammad Mutí', 2006, s. 5–6.

ratlu chleba.²² Nezmínil-li by Ibn Džubajr ve svém stručném popisu, že tento *chánqáh* je určen pro súfijské, nezbylo by nám na základě jeho svědectví nic jiného, než považovat as-Sumajsátího stavbu za pouhé místo jeho posledního odpočinku s dobře zajištěným posmrtným náboženským servisem. Vzhledem k výše nastíněné a v pramenech doložitelné různorodosti funkcí *chánqáhu* je tento závěr spíše nepravděpodobný. Ve prospěch jeho většího funkčního záběru hovoří rovněž odkazy autorů literárních pramenů na některé pracovní pozice, jež byly s *chánqáhem* spojovány a jež byly s největší pravděpodobností podporovány z výnosů jeho *waqfů*.²³

Dostupné prameny, jak epigrafické tak literární, nám rekonstruovat originální náplň *waqfu* v době jeho vzniku příliš nedovolují. Je rovněž málo pravděpodobné, že se množství informací o stavu tohoto *waqfu* na počátku jeho existence nějakým výrazným způsobem v budoucnu zvýší.

Mašhad Safwat al-Mulk

Mašhad, který je na základě nadačního nápisu připisován princezně Safwat al-Mulk, byl v Damašku donedávna posledním dochovaným dokladem seldžucké architektury. Tato stavba byla naneštěstí v roce 1938 stržena, aby uvolnila místo moderní městské zástavbě. *Mašhad* se nacházel západně od vnitřního města obehnaného hradbou, na horním Šarafu, tedy na prostranství severně od řeky Baradá. Před svým zánikem byl *mašhad* podroben architektonickému průzkumu, který publikovali J. Sauvaget a M. Ecochard.²⁴ Epigrafické svědectví o tomto *waqfu* pak pro nás zachránil van Berchem, který pořídil opis nadačního nápisu. Následně byl opis upraven do této podoby:²⁵

22) IBN DŽUBAJR, (bez data vydání), s. 262–263. *Ratl* byla váhová jednotka různých velikostí v závislosti na období a geografické poloze. V Damašku mohla dosahovat přibližně 1.85 kg. Viz VESELÝ, Rudolf, 1988, s. 119.

23) Jednalo se mimo jiné o pozice imáma a knihovníka (*cházín al-kutub*). Výčet dalších pozic spojovaných s *chánqáhem* na základě informací od tří středověkých historiků (Ibn Qádí Šuhba, an-Nu'ajmí a al-Muhibbí) uvádí AL-HÁFIZ, Muhammad Mutí', 2006, s. 147–153.

24) SAUVAGET, Jean a M. ECOCHARD, 1938-1950, vol. 1, s. 1–13.

25) Van Berchemova verze byla publikována v COMBE, Etienne, SAUVAGET, Jean a Gaston WIET, ed., 1931–1964, vol. 8, s. 86–87 (nápis je zde uveden nesprávně pod názvem *madrasa Záhiríja*). Úpravy navrhl (na základě blíže nespecifikované fotografie nápisu) SAUVAGET, Jean, 1944, s. 222. Výslednou redakci textu, která je přeložena níže, provedl SOURDEL, Dominique a Janine SOURDEL-THOMINE, 1979, s. 154–155.

„Ve jménu Boha milosrdného, slitovného. Bůh – Není boha kromě Něho, živého, věčného.²⁶ Postavit tento *mašhad* a v něm hrobku přikázala vznešená *chátún*, paní Safwat al-Mulk, sláva žen tohoto světa²⁷, matka al-Malika Duqáqa ibn Tádž ad-Dawla. V jeho prospěch²⁸ změnila ve *waqf* celý s ním sousedící sad, celý sad, který se nachází ve vesnici Tasfáníja, dříve známé jako...²⁹, celou lisovnu (*mi 'sara*), všechny příbytky (sg. *bajt*) a celý dům (*dár*) sousedící s uvedeným sadem a to jakožto věčný, nedotknutelný *waqf*, jež nelze poté ani prodat, ani koupit, ani převést, ani změnit ...³⁰ Plat v něm stanovený [je]³¹ podle toho, co bylo zaznamenáno v nadační listině, napořád a navždy. Ať se jí³² Bůh odmění a poskytne jí pomoc a ať Bůh prokleje ...³³ [a] to v roce 504.“

Podle van Berchema je tento nápis vůbec prvním dochovaným arabským epigrafickým záznamem, který obsahuje výbor z nadační listiny *waqfu*.³⁴ *Waqf* je datován rokem 504/1110–11. Zakladatelkou byla Safwat al-Mulk, matka seldžuckého vládce Damašku Duqáqa (1095–1104), jenž byl vnukem známého seldžuckého sultána Alp Arslana (1029–1072).³⁵ Z nadačního záznamu se dozvídáme zcela konkrétní podobu nadačního majetku. Jednalo se o dva sady, lisovnu, dům a několik příbytků ve specifikované lokalitě. V záznamu je zdůrazněno, že nadační majetek je nezczitelný, a to žádnou z uvedených majetko-právních transakcí. Méně konkrétní je obsah záznamu ve vztahu k osobám ve *waqfu* působícím a v něm provozovaným činnostem. Z textu je zřejmé, že toto místo bylo hrobkou, avšak nevíme, pro koho byla vystavěna. Odkaz na „plat ... stanovený ... v nadační listině“ pak předpokládá, že v jejím rámci působila přinejmenším jedna, mnohem

pravděpodobněji však více placených osob.³⁶ O konkrétní náplni jejich práce pro *waqf* nevíme vůbec nic. Obrátme se proto opět na prameny literární.³⁷

Pravděpodobně nejstarší zmínku o tomto *mašhadu* přináší damašský historik Ibn al-Qalánísi (zem. 1160) ve svém díle *Dhajl tárih Dimašq* (Pokračování dějin Damašku). V biografickém záznamu o Safwat al-Mulk tento autor uvádí, že Safwat al-Mulk byla pohřbena vedle svého syna Duqáqa, do hrobky (*qubba*), kterou sama vystavěla.³⁸ Je-li tato informace pravdivá, pak je třeba posunout fyzický vznik *mašhadu* o sedm let dříve, tj. do roku 497/1103–04, kdy zemřel Duqáq. Letopočet 504/1110–11 uvedený na nadačním záznamu v tomto případě nebude rokem výstavby hrobky, nýbrž rokem, kdy byla hrobka oficiálně přeměněna ve *waqf*.³⁹ Je tudíž víc než pravděpodobné, že *mašhad*, který nechala Safwat al-Mulk vystavět, byl primárně určen pro jejího syna jako místo jeho posledního odpočinku. Safwat al-Mulk byla do tohoto hrobu uložena po své smrti v roce 513/1119.

Pozdější historické prameny naznačují, že *mašhad* Safwat al-Mulk byl součástí většího nadačního komplexu. Historik Ibn 'Asákir jej zmiňuje (nyní doslova jako „kopuli hrobu krále Duqáqa“), coby součást velké mešity na západ od vnitřního starého města. Zároveň dodává, že tato hrobka je známá jako Qubbat at-tawáwís (doslova „Paví kopule“), a že součástí komplexu byl zároveň *ribát*.⁴⁰ Ibn 'Asákírův popis je obvykle chápán

36) V tomto ohledu není text jednoznačný. Kromě doslovného překladu „jeden plat“ se rovněž nabízí chápat toto sdělení jako „každý plat“ ve *waqfu* stanovený. Pro množné číslo hovoří analogické popisy jiných, podobných *waqfů*.

37) Souhrnný přehled pramenů, které o *mašhadu* informují a které jsou sledovány rovněž v tomto výkladu, vypracoval ALLEN, Terry, 1999, kapitola 1 (Damascus Before Nûr al-Dîn – nestránkovaný text).

38) IBN AL-QALÁNÍSI, Abú Ja'lá Hamza, bez data vydání, s. 201.

39) Skutečnost, že hrobka vznikla již v roce 497 h. dokládá dřevěná mříž (exponát Národního Muzea v Damašku), která byla v hrobce nalezena a která nese stejný letopočet a věnování Duqáqovi. Viz ALLEN, Terry, 1999, kapitola 1 (Damascus Before Nûr al-Dîn – nestránkovaný text).

40) Ribát lze chápat jako synonymum k termínu *chánqáh*. Toto tvrzení však není absolutně platné, jelikož historické prameny v popisech institucí mezi *ribátem* a *chánqáhem* rozlišují. Mně známí autoři však nikde nevysvětlují, na jakém principu se tyto dvě instituce lišily. Někteří badatelé jsou za to, že funkce obou institucí byla v podstatě stejná, avšak *chánqáh* se vyznačoval, na rozdíl od *ribátu*, silnějším institucionálním zázemím (obvykle spočívajícím v napojení na *waqfy*). Ibn Džubajr tyto dva pojmy považuje za naprostá synonyma: „*chánqáh*“ užívaný v Mašriku, zatímco „*ribát*“ v Maghribu. Viz IBN DŽUBAJR, (bez data vydání), s. 256. K súfijským reáliím a pojmosloví viz OSTŘANSKÝ, Bronislav, 2009.

26) Začátek 255. verše 2. koránské súry Kráva. Přeloženo s přihlédnutím k překladu Ivana Hrbka. Viz Korán, 2000, s. 475.

27) Možná varianta: „světů“.

28) Myšleno ve prospěch *mašhadu*.

29) Nečitelné slovo.

30) Nečitelná část.

31) V závislosti na kontextu, který nám však schází, by se mohlo jednat rovněž o větu jmennou.

32) Myšleno zakladatelce *waqfu*.

33) Nečitelná část.

34) VAN BERCHEM, Max, 1909, s. 32.

35) Safwat al-Mulk, coby vdova po Duqáqově otci jménem Tádž ad-Dawla Tutuš (zem. 1095), se stala později manželkou Duqáqova atabega Tughtakína, zakladatele búrjovské dynastie (1104–1154).

v tom smyslu, že *ribát* představoval samostatnou stavbu, nezávislou na mešitě. Syntax arabského textu však dovoluje jeho popis chápat tak, že mešita a hrobka byly součástí *ribátu*. Na základě mně dostupné edice originálu se přimlouvám za druhý způsob čtení.⁴¹ Identický popis uvádí (pravděpodobně na základě Ibn 'Asákira) také Ibn Šaddád (zem. 1285).⁴² Pozdější autoři pramenů hovoří shodně o instituci zvané *chánqáh* at-Tawáwísija, již nelze chápat jinak, než jako komplexní označení výše uvedeného uskupení. V šestnáctém století bylo autorství tohoto komplexu vnímáno jako nejasné. 'Abdulbásit al-'Almawí (zem. 1573) konstatuje, že je připisováno králi Duqáqovi, jinými zase jeho matce Safwat al-Mulk. Nicméně uspořádání komplexu vnímal jednoznačně. Jednalo se podle něj o *chánqáh*, jenž zahrnoval velkou mešitu, v níž se nacházel hrob krále Duqáqa.⁴³

Kombinace informací z epigrafického záznamu a literárních pramenů nám umožňuje přesněji identifikovat účel *waqfu* Safwat al-Mulk jako hrobku, kterou nechala vystavět pro svého syna Duqáqa. Tato hrobka však byla pravděpodobně již od svého vzniku (zcela jistě pak o půl století později) součástí většího komplexu, který v sobě spojoval hrobku, mešitu a *ribát/chánqáh*. V kontextu *waqfu* Safwat al-Mulk bychom proto termín „*mašhad*“, užitý k identifikaci stavby v nadačním nápisu, měli chápat v mnohem širším významu než „pouhé“ mauzoleum. Bylo to bezpochyby místo posledního odpočinku, které však vůbec nevylučovalo, aby bylo zároveň úzce napojeno na veřejný náboženský servis a súfijskou praxi. Nadační nápis Safwat al-Mulk byl umístěn na hrobce. Je tedy otázkou, zda nadační majetek specifikovaný v nápisu byl konzumován jen hrobkou, nebo zda jím byl zajišťován rovněž chod mešity-*chánqáhu*. Ve srovnání s *waqfy*, které známe z pozdější doby (viz níže), nebyl majetek nadace Safwat al-Mulk příliš velký. Byl však zcela jistě dost obsáhlý na to, aby svými výnosy pokryl víc než „pouhé“ uložení těla do hrobu. Stejně jako v případě *chánqáhu* as-Sumajsátija je i zde málo pravděpodobné, že se nám kdy k založení tohoto *waqfu* dostane více podrobných informací.

Madrasa an-Núrija al-kubrá

Za Núruddína ibn Zangí⁴⁴ (1146–1174) došlo v Sýrii k dramatickému vzestupu počtu nově vytvořených a obnově již existujících nadací. Jen v samotném Damašku Núruddín

za své vlády zřídil šest zcela nových *madras*⁴⁵, jeden *dár al-hadíth*⁴⁶, *chánqáh*⁴⁷, *bímáristán*⁴⁸ a několik mešit.⁴⁹ Do dnešního dne se dochovaly, z velké části v původním stavu, jeho dvě stavby: *madrasa* an-Núrija al-kubrá a *bímáristán* zvaný al-Bímáristán an-núri.⁵⁰ Majetkové složení a účel těchto *waqfů* je opět popsán v nadačních nápisech. Přestože množství obsažených informací nemůže zdaleka odpovídat obsahu originálních nadačních listin, jsou tyto informace přece jen mnohem konkrétnější než v případě dvou výše uvedených nápisů. Do dnešního dne nebyly v literárních pramenech lokalizovány k těmto *waqfům* významnější doplňující údaje. V těchto případech je proto epigrafika pravděpodobně to jediné, čeho se můžeme při popisu obsahu *waqfu* v době jeho založení držet. Pro příklad bude nyní uveden překlad nadačního záznamu *madrasy* an-Núrija al-kubrá, který je dodnes k vidění nad vstupem do budovy.⁵¹

„Ve jménu Boha milosrdného, slitovného. Založit tuto pozeňnanou *madrasu* nařídil al-Malik al-'Ádil, asketa, Núruddín Abú al-Qásim Mahmúd ibn Zankí ibn Áq Sunqur, ať Bůh znásobí jeho odplatu na onom světě⁵². Ustanovil ji *waqfem* ve prospěch stoupenců imáma, světla obce věřících, Abú Hanify, ať v něm Bůh nalezne zalíbení. V její prospěch a prospěch v ní působících

45) Další pět *madras* bylo za jeho vlády v Damašku postaveno jinými osobami. Viz ELISSÉEFF, Nikita, 1967, vol. 3, s. 758, 924–930.

46) Núruddínův *dár al-hadíth* by pravděpodobně vůbec prvním zařízením svého druhu v Sýrii, možná i v celém islámském světě. Viz Ibid, 762–763.

47) Za Núruddína v Damašku existovaly celkem čtyři *chánqáhy*. Viz Ibid, 768.

48) O Núruddínově *bímáristánu* viz například HERZFELD, Ernst, 1942, s. 2–11.

49) Jen ve vnitřním městě nechal Núruddín vystavět čtyři mešity.

50) Před svou smrtí, po dokončení *madrasy* an-Núrija al-kubrá, nařídil Núruddín stavbu jiné *madrasy*. Podle dostupných pramenů ji Núruddín zamýšlel využít jako místo svého posledního odpočinku (namísto *madrasy* an-Núrija al-kubrá). Tato *madrasa* však byla dokončena až dlouho po jeho smrti ajjúbovským králem al-Malikem al-'Ádilem, jemuž je pod jménem *madrasa* al-'Ádilija al-kubrá připisována. Architektonický průzkum naznačuje, že portál a obvodové zdi této *madrasy* byly postaveny již za Núruddína, což činí autorství této *madrasy* přinejmenším sporným. ALLEN, Terry, 1999, kapitola 2 (*The Ornamented Style in Aleppo and Damascus – nestránkovaný text*).

51) Následující text je překladem arabského přepisu nápisu publikovaného v BADRÁN, 'Abdulqádir, 1986, s. 212–213. Identický text je publikován v AŠ-ŠIHÁBÍ, Qutajba, 1995, s. 450. Překlad byl na některých místech upraven podle záznamu publikovaného v COMBE, Etienne, SAUVAGET, Jean a Gaston WIET, ed., 1931–1964, vol. 9, s. 66–67.

52) Ar. *thawáb*, tj. posmrtná odplata od Boha za dobré činy.

41) IBN 'ASÁKIR, Abú al-Qásim 'Alí, 1995, vol. 2, s. 317.

42) IBN ŠADDÁD, 'Izzuddín Abú 'Abdalláh Muhammad, 1956, s. 149.

43) AL-'ALMAWÍ, 'Abdulbásit, 1947, s. 147–8.

44) Núruddín Mahmúd ibn Zangí, z dynastie Zengióvců, byl výraznou panovnickou osobností, které se podařilo sjednotit převážnou část Syropalestiny v jeden státní celek, kterému vládl z Damašku. Proslul svým odporem k rozšiřování křižáckých panství. Jeho vláda se vyznačovala progresivní ekonomickou a sociální politikou, jejímž výsledkem byl, mimo jiné, bezprecedentní nárůst počtu nově vzniklých *waqfů* v zemi.

fuqahā' a *mutafaqqiha* změnil ve *waqf* – nově zřízené lázně v Súq al-qamh⁵³, dvoje nově zřízené lázně (v místě zvaném) al-Warráqa⁵⁴ vně brány as-Saláma a s nimi sousedící dům, dále papírnu v 'Uwajna al-Hummá⁵⁵, most zvaný Džisr al-Wazír⁵⁶, tři čtvrtiny sadu al-Džawza⁵⁷ ve (vesnici) al-Arza⁵⁸, 21 obchodů⁵⁹ vně brány al-Džábija a k nim z východu přilehlé prostranství a šest⁶⁰ polí v Dárájá⁶¹ – tak, jak bylo napsáno a stanoveno v nadační listině⁶², touže po onom světě a posmrtné odplatě od Boha a jako svůj dar v den soudný. A kdo ji změní⁶³ poté, co ji uslyšel, vina za změnu tuto padne na ty, kdož tak učinili, vždyť Bůh je věru slyšící, vševědoucí.⁶⁴ [Stalo se] tak na konci ša'bánu roku 567.⁶⁵

Z nadačního záznamu je zřejmé, že *waqf* založil Núruddín ibn Zangí v roce 567/1172. Jeho součástí byla budova *madrasy*, jež byla určena pro *fuqahā'* (sg. *faqíh*) a *mutafaqqiha* (sg. *mutafaqqih*) v rámci hanafijského *madhabu*. V kontextu *madrasy*, coby vzdělávací instituce, lze tyto dva termíny nejlépe chápat jako označení pro studenty začátečníky (*mutafaqqiha*

– odvozeno od „*tafaqquh*“, což je proces, kdy se člověk stává *faqíhem*) a studenty pokročilé (*fuqahá'*).⁶⁶ Fungování *madrasy*, včetně materiálního zajištění v ní působících osob, bylo podporováno z nadačního majetku, který sestával ze tří lázní, jednoho domu, papírny, mostu, tří čtvrtin sadu, 21 obchodů s přilehlým prostranstvím a šesti polí.

Co se majetku týče, jednalo se o poměrně rozsáhlou nadaci. Nápis nám bohužel neprozrazuje, pro kolik osob byla určena. Ibn Džubajr navštívil tuto *madrasu* zhruba 15 let po jejím založení. Ve svém cestopise však uvádí pouze informace týkající se jejího vzhledu.⁶⁷ Pozdější historické prameny se pak věnují v jejím kontextu především funkci *mudarrisa* (učitele), jenž byl osobou placenou za vedení kroužků (ar. *halqa*), při kterých se četla díla týkající se islámského práva (*fiqh*), *hadíthů* či výkladu Koránu. Aniž by byla tato funkce uvedena v nápisu, jednalo se bezesporu o nejvýznamnější nadační post.⁶⁸ Historikové Damašku jej zmiňují ve vztahu k *madrase* an-Núrjá al-kubrú od samého počátku její existence.⁶⁹ O množství osob působících v *madrase* mnohé napovídá architektonický průzkum, který předpokládá, že v *madrase* bylo k dispozici zhruba 16 místností určených k ubytování beneficiantů.⁷⁰

Madrasa an-Núrjá al-kubrú je do dnešního dne známá tím, že je v ní, nebo vedle ní (v závislosti na interpretaci), umístěna hrobka Núruddína ibn Zangí. Skutečnost, že tato informace není uvedena v nápisu, může být vysvětlena dvěma způsoby. První z nich předpokládá, že Núruddín nechal vystavět pouze *madrasu*, ke které se vztahuje námi studovaný nápis. Hrobku pak dostavěl teprve po Núruddínově smrti jeho syn al-Malik as-Sálih Ismá'il (1174–1181), který nechal otce do hrobky přemístit z provizorního hrobu na citadele.⁷¹ Druhým možným vysvětlením je, že *madrasa* i hrobka vznikaly

53) Tyto dodnes funkční lázně se nacházejí v Damašku v ulici Súq al-bazúrjá.

54) Místo, které se nacházelo vně severních městských hradeb v blízkosti dnešní mešity al-Aqsáb. AŠ-ŠIHÁBÍ, Qutajba, 1999, vol. 2, s. 335.

55) Místo, které se nacházelo přibližně v dnešní východní části čtvrti Súq Sárúdzá.

56) V tomto případě se jedná o obtížně čitelné místo v nápisu, které je v RCEA identifikováno s otazníkem jako zahrada (džunajna). Viz COMBE, Etienne, SAUVAGET, Jean a Gaston WIET, ed., 1931–1964, vol. 9, s. 66.

57) Ibid, s. 66: al-Džawra.

58) Al-Arza byla vesnice v bezprostřední blízkosti Damašku. Dnes na jejím místě vyrostla městská čtvrť aš-Suhadá'. AŠ-ŠIHÁBÍ, Qutajba, 1999, vol. 1, s. 13.

59) Obtížně čitelné místo nápisu. RCEA uvádí jen 11 obchodů. Viz COMBE, Etienne, SAUVAGET, Jean a Gaston WIET, ed., 1931–1964, vol. 9, s. 66.

60) Ibid, s. 66: devět.

61) Vesnice v damašské oáze al-Ghúta.

62) Opět ne zcela čitelný záznam. Zde uvádím přepis z Ibid, s. 66, který se mně jeví oproti aš-Šihábího přepisu kontextuálně pravděpodobnější. Navíc upravuji spojení „nadační listiny“ do jednotného čísla. S ohledem na vlastní zkušenosti s četbou nadačních záznamů se domnívám, že se jedná opět o pravděpodobnější podobu, kterou lze připustit již vzhledem k poškození dochovaného originálního záznamu, který z tohoto důvodu umožňuje na mnoha místech alternativní čtení.

63) Myšleno nadační listinu.

64) Jedná se o 181. verš koránské súry Kráva. Přeloženo s ohledem na překlad Ivana Hrbka. Viz Korán, 2000, s. 464.

65) Přibližně duben 1172.

66) Významy těchto dvou termínů mimo uvedený kontext se však mohou lišit a také vzájemně prolínat. Termín *faqíh* byl běžně užíván rovněž k označení již etablovaných právníků a naopak termín *mutafaqqih* mohl být užít k označení kohokoli, kdo se zabývá *fiqhem* na jakékoli úrovni, ať byl studentem, či „hotovým“ právníkem. K sémantickému vymezení této terminologie viz MAKDISI, George, 1981, s. 172–173.

67) Podle Ibn Džubajra se jednalo o jednu z nejkrásnějších *madras* v jemu známém světě. IBN DŽUBAJR, bez data vydání, s. 256.

68) Funkce *mudarrisa* byla nejvýznamnějším postem v naprosté většině všech středověkých *madras*. Historie těchto institucí byla místními historiky a topografy z převážné části koncipována jako chronologický výčet jednotlivých *mudarrisů* s příloženou krátkou biografií.

69) Prvním *mudarrisem* v této *madrase* byl Bahá'uddín ibn al-'Aqqáda (zem. 596/1199–1200). Viz IBN ŠADDÁD, 1956, s. 203.

70) HILLENBRAND, Robert, 1994, s. 188.

71) Viz například BADRÁN, 'Abdulqádir, 1986, s. 213. Tato iniciativa Núruddínova syna tak napomáhá vysvětlit, proč 'Abdulqádir an-Nu'ajmí považuje, na rozdíl od většiny

od počátku jako jeden projekt, nicméně každá byla označena samostatným nápisem.⁷² Zda bylo vytvoření hrobky v rámci *madrasy* záměrem Núruddína, nebo zda vznikla z rozhodnutí jeho syna Ismá'íla, už pravděpodobně nezjistíme. Jistým však je, že an-Núrja al-kubrú byla v Damašku vůbec první stavbou, která kombinovala *madrasu* s hrobkou. Tuto kombinaci napodobovalo posléze tak velké množství stavitelů, že arabský termín užívaný pro hrobku „*turba*“ a termín „*madrasa*“ mohly být, co do významu, vnímány jako identické.⁷³ K největšímu rozšíření těchto tzv. „pohřebních *madras*“ (termín užívaný kunsthistoriky) došlo za vlády dynastie Ajjúbovců a Mamlúků. Tento typ byl mezi *madrasami* převažující, avšak nebyl, jak dokládá následující příklad *waqfu*, výlučný.

Madrasa aš-Šámija al-džuwwánija

Tato *madrasa* se fyzicky nedochovala. O její konstrukci a vzhledu se nic nedozvídáme ani z historických pramenů. Přesto máme k dispozici její jediný pozůstatek, a to opět nadační nápis vyrytý do kamenného kvádru, který byl původně vsazen nad vstup do budovy.⁷⁴

„Ve jménu Boha milosrdného, slitovného. Toto je *madrasa* velevznešené paní 'Ismat ad-Dín Sitt aš-Šám (paní Damašku), matky Husámuddína, dcery Ajjúba ibn Šádí, ať se Bůh nad ní slituje. Zvěčnila ji jakožto *waqf* ve prospěch *fuqahá'* a *mutafaqqiha* ze stoupenců imáma aš-Šáfi'ího, ať v něm Bůh nalezne zalíbení. Nadačním majetkem v její⁷⁵ a jejich prospěch je celá vesnice známá

damašských historiků, za zakladatele madrasy al-Malika as-Sáliha Ismá'íla a nikoli Núruddína. Viz AN-NU'AJMÍ, 'Abdulqádir, 1988, vol. 1, s. 607. Většina historiků však o Núruddínově autorství madrasy nepochybuje.

72) Tento druhý závěr lze podpořit analogickými příklady jiných *madras* kombinovaných s hrobkou. Viz HILLENBRAND, Robert, 1994, s. 190–191.

73) *Ibid*, 190.

74) Následující překlad byl vypracován na základě přepisu A. Badrána s přihlédnutím k verzi publikované v RCEA a fotografii originálního nápisu. Viz BADRÁN, 'Abdulqádir, 1986, s. 106–107; COMBE, Etienne, SAUVAGET, Jean a Gaston WIET, ed., 1931–1964, vol. 11, s. 15. 'Abdulqádir Badrán zaregistroval tento kamenný kvádr na svém původním místě nad vstupem do madrasy ještě na počátku 20. století. Už tehdy však představoval se vstupní bránou jediný pozůstatek budovy. Kamenný kvádr s nápisem je dnes vystaven na nádvoří Národního muzea v Damašku.

75) Myšleno ve prospěch madrasy.

jako BZJNa⁷⁶, část zemědělské farmy (*mazra'a*) známé jako Džarmána⁷⁷ o velikosti 11 a půl *sahmu* (díl) z (celkových) 24 *sahmů*, část vesnice známé jako at-TJNa⁷⁸ o velikosti 14 *sahmů* a jedné sedminy *sahmu* z (celkových) 24 *sahmů*, polovina vesnice známé jako Mudžajdal as-Suwajdá⁷⁹ a celá vesnice známá jako Mudžajdal al-Qarja⁸⁰. A to v měsíci ramadánu roku 628.⁸¹“

Co do množství informací je tento nápis opět velice omezený. Dozvídáme se jen jméno zakladatelky *madrasy*, již byla 'Ismat ad-Dín Sitt aš-Šám ibn Ajjúb.⁸² Jedná se o sestru Saláhuddína Júsufova (zem. 589/1193). *Waqf madrasy* byl založen v roce 628/1231. Stejně

76) Tento kořen je na základě fotografie nejpravděpodobnější variantou čtení. V tomto případě (a několika dalších následujících případech) jsem ponechal kořen bez vokalizace vzhledem k nemožnosti ověřit vokalizované čtení toponyma v jiných materiálech. Tuto verzi kořene potvrzuje Dža'far al-Hasaní, komentátor an-Nu'ajmího ad-Dáris fí tárih al-madárís. Podle něj se jedná o vesnici v oblasti al-Mardž. Viz AN-NU'AJMÍ, 'Abdulqádir ibn Muhammad, 1988, vol. 1, s. 301 (pozn. 1, 3). Pro jiné návrhy čtení viz COMBE, Etienne, SAUVAGET, Jean a Gaston WIET, ed., 1931–1964, vol. 11, s. 16: Turajba; BADRÁN, 'Abdulqádir, 1986, s. 106: MRJNa.

77) Džarmána je vesnice v damašské oáze al-Ghúta.

78) Na základě fotografie se jeví nejpravděpodobnější variantou at-TJNa. Tuto variantu potvrzuje opět Dža'far al-Hasaní v AN-NU'AJMÍ, 'Abdulqádir, 1988, vol. 1, s. 301 (pozn. 5), podle něhož se jedná o vesnici v Džabal Qalamún. Stejnou variantu (vokalizovanou at-Tajna) uvádí COMBE, Etienne, SAUVAGET, Jean a Gaston WIET, ed., 1931–1964, vol. 11, s. 16. A. Badrán navrhuje „ath-Thánija“. Viz BADRÁN, 'Abdulqádir, 1986, s. 106.

79) COMBE, Etienne, SAUVAGET, Jean a Gaston WIET, ed., 1931–1964, vol. 11, s. 16. Badrán navrhuje Mudžajdal as-Sawdá'. Viz BADRÁN, 'Abdulqádir, 1986, s. 106.

80) AN-NU'AJMÍ, 'Abdulqádir, 1988, vol. 1, s. 301 (pozn. 1); BADRÁN, 'Abdulqádir, 1986, s. 106. COMBE, Etienne, SAUVAGET, Jean a Gaston WIET, ed., 1931–1964, vol. 11, s. 16: Mudžandal al-farqa.

81) Datum je dnes v nápisu nečitelné. Badrán identifikoval pouze měsíc ša'bán bez leto-počtu. COMBE, Etienne, SAUVAGET, Jean a Gaston WIET, ed., 1931–1964, vol. 11, s. 16 uvádí měsíc ramadán roku 628 h.

82) Od jejího jména je odvozeno jméno madrasy „aš-Šámija“. Prívlastek *juwwánija* znamená, že *madrasa* byla umístěna ve vnitřní části města ohraničeného hradbami (z arab. *džuwwání* – vnitřní). 'Ismat ad-Dín Sitt aš-Šám je zakladatelkou rovněž madrasy aš-Šámija al-barránija (z arab. *barrání* – vnější), která se dodnes nachází vně městských hradeb ve čtvrti Súq Sárúdzá. V této madrase byla zakladatelka pohřbena.

jako v případě předcházejícího *waqfu* byl i tento založen ve prospěch *fuqahá'* a *mutafaqqiha*, nyní však podle šáfi'ovského *madhhabu*. Nadaci podporoval výnos ze dvou vesnic, dvou částí vesnic a části zemědělské farmy.

V případě tohoto *waqfu* však informace zásadně rozšiřuje jiný pramen. Taqíjuddín as-Subkí (zem. 1355) ve svých *Fatáwá* představuje zkrácenou verzi (*muchtasar*) originální nadační listiny *waqfu*. Následuje její překlad.⁸³

„To, co bude uvedeno, změnil ve *waqf* Fachruddín Abú Bakr Muhammad ibn 'Abdulláh ibn 'Alí ibn Ahmad al-Ansárí – z toho celý dům v Damašku a mimo Damašek vesnici známou jako Birsá⁸⁴, část o velikosti 11 *sahmů* a jedné poloviny *sahmu* z 24 *sahmů* zemědělské usedlosti známé jako Džarmáná v Bajt Lahjá⁸⁵, 14 *sahmů* a sedminu *sahmu* z 24 *sahmů* vesnice známé jako al-BJNa⁸⁶ v Habbat 'Isál⁸⁷, celou vesnici známou jako Mudžajdal al-Qarja a polovinu vesnice známé jako Mudžajdal as-Suwajdá' – ve prospěch *chátún* Sitt aš-Šám, dcery Nadžmuddína Ajjúba ibn Šádí, poté ve prospěch její vnučky Zumurrud Chátún, dcery Husámuddína Muhammada ibn 'Umar ibn Ládžín, poté ve prospěch jejich dětí [s tím, že] synovi náleží podíl dvou dcer, poté dětem jejich dětí, poté také jejich potomkům. Vymřou-li a nebudou-li [nadále] existovat, [*waqf*] případně ve prospěch cílů, které budou [nyní] uvedeny: dům [se stane] *madrasou* pro *fuqahá'* a *mutafaqqiha* šáfi'ovského *madhhabu* a pro šáfi'ovského *mudarrisa*, hlavního soudce Zakíjuddína Abí al-'Abbás at-Táhír ibn Muhammad ibn 'Alí al-Qurašího po dobu jeho života, po jeho smrti pro jeho syna, poté pro syna jeho syna, poté pro jeho potomky, kteří jsou s ním spřízněni a jsou způsobilí vyučovat (*tadrís*). Nebude-li mezi nimi nikdo, kdo je způsobilý vyučovat, tak pro [jiného] šáfi'ovského *mudarrisa* v této *madrase*. Podmínkou je, aby

83) AS-SUBKÍ, Taqíjuddín 'Alí ibn 'Abdulkáfí, bez data vydání, vol. 2, s. 118–120. Tento text přejal a ve svém díle citoval pozdější damašský historik, již zmiňovaný 'Abdulqádir an-Nu'ajmí. AN-NU'AJMÍ, 'Abdulqádir, 1988, vol. 1, s. 301–303.

84) Jedná se bezpochyby o stejnou vesnici, která je uvedena v nadačním nápisu. Domnívám se, že název Birsá je jen jednou z variant možného čtení toponyma v textu rukopisu, kterou se redaktor rozhodl podle vlastního uvážení zanést do výsledné redakce. Přepisy méně známých toponym jsou obecně v mnoha případech pouhými odhady.

85) Podle editora ad-Dáris fí tárih al-madáris se jedná o oblast v oáze al-Ghúta. Viz AN-NU'AJMÍ, 'Abdulqádir, 1988, vol. 1, s. 301 (pozn. 4).

86) Toto v as-Subkím uvedené trojkonzonantní jméno bezesporu odpovídá termínu at-TJNa, který je uveden v nápisu. Opět se s největší pravděpodobností jedná jen o variantu možného čtení v rukopisu uvedeného nevakalizovaného toponyma.

87) Jedná se pouze o pravděpodobné čtení toponyma uvedeného v as-Subkím.

byli znamenití, ctnostní, aby byli sunnity a neinklinovali ke zlu a novotářství (*bid'a*). Ostatní majetek [*waqfu*] je určen ve prospěch *madrasy*, pro *fuqahá'* a *mutafaqqiha* zaobírající se *fiqhem*, pro *mudarrisa*, hlavního soudce Zakíjuddína nebo jeho potomka, jenž bude způsobilý výuky, *imáma*, který povede modlitbu u mihrábu, pro *mu'adhdhina* a domovníka⁸⁸, určeného k zametání, kartáčování a čištění *madrasy* a rozsvěcování světel. Z *waqfu* se nejprve uhradí úprava (*'imára*) *madrasy*, cena oleje, světel, rohoží, koberců, lamp, svíček a toho, co bude potřeba. To, co zbude, bude vyplaceno šáfi'ovskému *mudarrisovi*, *fuqahá'* a *mutafaqqiha*, *mu'adhdhinovi* a domovníkovi. *Mudarrisovi* bude každý měsíc vyplacena *ghirára*⁸⁹ pšenice a *ghirára* ječmene.⁹⁰ Zbytek bude vyplacen *fuqahá'* a *mutafaqqiha*, *muadhdhinovi* a domovníkovi podle jejich zásluhy a podle toho, jak správce (*názir*) využije ve záležitosti tohoto *waqfu* možnosti rovnoměrného či někoho zvýhodňujícího rozdělení výnosu, zvětšení či zmenšení podílu z výnosu a udělení či pozdržení výplaty podílu, a to po vyjmutí *'ušru* a jeho předání správci za jeho práci, službu a dohled nad nadačními majetky a za jejich častou kontrolu a po každoročním vyjmutí 800 stříbrných dirhamů, za které budou nakoupeny meruňky, melouny a sladkosti v noci poloviny měsíce ša'bánu.⁹¹ Za podmínku je dáno, aby *fuqahá'*, *mutafaqqiha*, *mudarris*, *mu'adhdhin* a domovník byli znamenití, zbožní, spravedliví, ctnostní, dobrých mravů a dobrého přesvědčení, aby byli přívrženci sunnitského islámu a účastnili se společných modliteb. Počet *fuqahá'* a *mutafaqqiha* zaobírajících se *fiqhem* v této *madrase* nesmí překročit 20 mužů včetně *mu'ida* a *imáma*, vyjma *mudarrisa*, *mu'adhdhina* a domovníka, ledaže by se *waqf* rozrostl, zvětšil a rozšířil. Pak správce smí *waqf* doobsadit v závislosti na míře jeho zvětšení a růstu.“

88) Ar. *qajjim*

89) *Ghirára* znamená v moderní arabštině „pytel“. V kontextu 13.–14. století byl termín *ghirára* užíván k označení duté měrové jednotky, jež v různých částech Syropalestiny odpovídala různým hodnotám. V Damašku se podle Rudolfa Veselého mohla rovnat až 265 litrům. VESELÝ, Rudolf, 1988, s. 126.

90) Na tomto místě je rovněž uvedeno, že *mudarrisovi* náleží nespécifikované množství stříbrných mincí. Domnívám se, že v tomto případě se jedná o nekvalitně provedenou redakci textu originálu, který patrně hovořil o výplatě dvou *ghirár* obilí přepočtených na stříbrné mince.

91) Jedná se o noc zvanou *lajlat al-bará'a* ze 14. na 15. den měsíce ša'bánu. O této noci byly prováděny speciální noční modlitby či *dhikr*. Následujícího dne bylo vhodné držet dobrovolný půst.

Překvapivou se v přeloženém textu po prvním přečtení jeví identifikace zakladatele *waqfu*, jímž není, na rozdíl od informace v dochovaném nápisu, 'Ismat ad-Dín Sitt aš-Šám, nýbrž jistý Fachruddín Abú Bakr al-Ansári. Tuto osobu pro nás identifikoval an-Nu'ajmí.⁹² Jednalo se podle něj o přísežného svědka, který paní 'Ismat ad-Dín spravoval *díwán*, jímž je pravděpodobně myšlena registrace příjmů a požitků, které jí náležely z titulu člena královské rodiny.⁹³ Tento muž byl pověřen správou jejího majetku a byl zároveň tím, kdo formálně změnil jeho část v námi studovaný *waqf*. Fachruddín al-Ansári vystupoval při tomto úkonu jako jakýsi právní zástupce skutečné zakladatelky, již byla bezpochyby zmíněná 'Ismat ad-Dín Sitt aš-Šám.

Prameny zařazují úmrtí 'Ismat ad-Dín do roku 616/1220, což je o 12 let dříve, než datace *waqfu* (628) uvedená v nadačním nápisu na *madrase*. Ani v jednom případě se nejedná o omyl. Tato časová mezera je vysvětlitelná na základě informace o ustanovení primárních nadačních beneficentů v podobě specifikovaných příslušníků zakladatelčiny rodiny, jimiž byli Sitt aš-Šám po dobu jejího života, poté její vnučka Zumurrud Chátún a po ní její potomci až do vymření rodinné linie. Jednalo se tedy o typickou rodinnou nadaci (v pozdější terminologii tzv. *waqf ahlí*). Teprve po skončení linie rodinných beneficentů byl nadační majetek převeden na veřejné cíle: dům se stal *madrasou* a ostatní nadační majetek zdrojem jejích příjmů. Datum v nápisu tedy není datem skutečného vzniku *waqfu*, ale datem, kdy vymřela rodinná linie zakladatelky a *waqf* přešel do své konečné, veřejné formy (v pozdější terminologii tzv. *waqf chajrí*).

Výtah z nadační listiny do detailu potvrzuje množství a povahu ve *waqf* změněného majetku. Drobné odlišnosti v jejich pojmenování jsou bezesporu jen problémem obtížného čtení některých částí nadačního nápisu a rukopisů uvedených literárních pramenů.

Funkční určení *waqfu* je vyjádřeno výčtem tří hlavních beneficentů *madrasy*: dvěma obecně vyjádřenými skupinami osob, *fuqahá'* a *mutafaqqiha*, a jednou zcela konkrétní osobou, *mudarrisem*, jenž je v textu specifikován jménem. Jedná se o hlavního damašského soudce Zakíjuddína al-Qurašího, jehož funkce byla, jak uvádí text, přenosná na jeho potomky. Přestože zakladatelka *waqfu* podmínila získání této funkce patřičnou „způsobilostí“ (tou je míněno osvojení si odpovídajícího množství vědomostí potřebných k výkonu funkce), vytvořila tak ze své nadace zčásti „rodinnou firmu“ pro jinou osobu. Zdali tak učinila z prosté sympatie k dané osobě (potažmo rodině, když umožnila přenos funkce), či s cílem zajistit pro *madrasu* kvalitního znalce (jímž hlavní soudce bezesporu byl) zůstává utajeno.

Výše uvedeným dvěma skupinám a jedné osobě byla dedikována budova *madrasy*. Ostatní nadační majetek byl určen zčásti pro jejich finanční a materiální zajištění.

Zčásti však musel jeho výnos pokrýt úpravu zakladatelčina domu v *madrasu* a její následnou údržbu (*'imára*), úklid *madrasy*, za který byla zodpovědná specifická osoba (*qajjim* – domovník), a náklady na zajištění funkce *imáma* a *mu'adhdhina*. Tyto dvě poslední funkce napovídají, že *madrasa* sloužila rovněž jako modlitebna pro veřejnost. Co se velikosti odměn týče, text je konkrétní jen u dvou funkcí (*mudarris* a *názir*). Ostatní odměny, které nejsou specifikovány, byly závislé na rozhodnutí správce (*názir*) nadace, nikoli zakladatelky *waqfu*. Zakladatelka však v nadační listině stanovila, jak při dělení výnosů postupovat.

Z výnosu měl být nejprve vyjmut '*ušr* („desetina“)⁹⁴ jako odměna pro správce nadace a jednoručně 800 dirhamů na nákup ovoce a sladkostí při příležitosti *lajlat al-bará'a*, tj. noci z 14. na 15. den měsíce ša'bánu. Následně měly být uhrazeny náklady na údržbu *madrasy* a cena vnitřního vybavení. Ze zbylého výnosu pak měl být zajištěn přednostně plat *mudarrisa*, jenž je vyjádřen v naturáliích (2 *ghiráry* obilí). Zbytek výnosu měl být distribuován mezi zbylé beneficenty, mezi nimiž byli jmenovitě *fuqahá'*, *mutafaqqiha*, *mu'adhdhin* a *qajjim*. *Imám* na tomto místě v mně dostupném vydání textu uveden není. Odměna těchto zbylých beneficentů pak byla závislá na uvážení správce nadace, jenž směl v tomto ohledu některé beneficenty nad jinými finančně zvýhodnit (*tafdíl*), průběžně navýšit (*zijáda*) či snížit (*nuqsán*) výplatu jednotlivých beneficentů, nebo nárok na výplatu podílu zcela odmítnout (*hirmán*) a udělit jej ('*atá'*) jiné osobě. Tato pravidla poskytla správci nadace dostatečný manévrovací prostor, který byl bezesporu užitečný pro případné výkyvy v nadačních příjmech, přímo závislých na velikosti a kvalitě zemědělské úrody.

Podle výtahu z nadační listiny nemělo v *madrase* působit víc jak 23 osob. Tři z nich (*mudarris*, *mu'adhdhin* a domovník) byly osoby nepostradatelné. Zbylá většina, kterou tvořili *fuqahá'* a *mutafaqqiha*, byla počtu pohyblivého. Studovaný text obecně nevyklučuje jejich množství menší jak 20 osob a zároveň ve svém posledním ustanovení připouští, že za určitých okolností (při nárůstu výnosu *waqfu*) je možno jejich počet navýšit. Mezi „zbylou většinu“ je zařazen kromě tzv. *mu'ida* (asistent *mudarrisa* při procesu předávání vědění) rovněž *imám*, jehož jsme naopak postrádali ve jmenovitém výčtu nadační příjemců (viz výše). Zda je tato informace známkou postradatelnosti *imáma*, eventuálně nahraditelnosti jeho osoby, zůstává neodhaleno.

Rekonstruovat obsah ztracených nadačních listin středověkých *waqfů* prostřednictvím jiných pramenů, ať už jsou literární či epigrafické, se jeví jako vhodné východisko ze situace, kdy si badatelé stěžují na velice omezené zdroje archivního materiálu pro svůj výzkum. Domnívám se, že tímto způsobem se lze dopracovat k výsledkům, které výrazným způsobem zvětší míru poznání *waqfu* v jeho raných stadiích. Podobný výzkum

92) An-Nu'ajmí představuje jeho krátký biografický údaj. Zemřel roku 629 hidžry. AN-NU'AJMÍ, 'Abdulqádir, 1988, vol. 1, s. 299.

93) HUMPHREYS, Stephen, 1994, s. 48.

94) Je obtížné říci, zda '*ušr* odpovídal skutečně jedné desetině výnosu, nebo zda se jednalo spíše o tradiční označení odměny pro správce, která mohla odpovídat zcela jiné hodnotě. Je prokazatelné, že termínem '*ušr* byly v mnoha případech označovány platy správců, jež jedné desetiny výnosu zdaleka nedosahovaly.

přirozeně předpokládá zvládnutí značného množství pramenného materiálu, jenž však s velkou pravděpodobností obsahuje podobně kvalitní informace, jaké byly představeny v případě *waqfu madrasy* aš-Šámíja al-džuwwáníja. Ačkoli mnohé nasvědčuje tomu, že hlavním polem pro hledání by se měly stát především sbírky právních dobrozdání (*fatáwá*), informačně bychom neměli podcenit žádný z uvedených potencionálních zdrojů.

Prameny a literatura

ALLEN, Terry (1999): *Ayyubid Architecture*. Solipsist Press. <http://sonic.net/~tallen/palmtree/ayyarch/index.htm>

AL-'ALMAWÍ, 'Abdubásit (1947): *Muchtasar tanbíh at-tálib wa iršád ad-dáris ilá ahwál dúr al-qur'án wa al-hadíth wa al-madáris*. Dimašq: Mudíríjat al-áthár al-qadíma al-'ámma.

AMÍN, Muhammad Muhammad (1980): *al-Waqf wa al-haját al-idžimá'íja fi Misr. Dirása táríhíja wa thaqáfíja*. Al-Qáhira: Dár an-nahda al-'arabíja.

AL-'ASALÍ, Kámil Džamíl (1983): *Wathá'iq maqdisíja táríhíja (3 vol.)*. 'Ammán: al-Mu'assasa al-'arabíja li-d-dirását wa an-našr.

BADRÁN, 'Abdulqádir (1986): *Munádamat al-atlál wa musámarat al-chajál*. Dimašq: al-Madžma' al-'arabí li-t-ta'líf wa ad-dirását wa at-tardžama.

VAN BERCHEM, Max (1909): *Épigraphie des atabeks de Damas, in: Florilegium ou recueil de travaux d'érudition dédiés à monsieur le marquis Melchior de Vogüé à l'occasion du quatre-vingtième anniversaire de sa naissance*, s. 29–43. Paris: Imprimerie nationale.

BURNS, Ross (2005): *Damascus. A History*. London, New York: Routledge.

COMBE, Etienne, SAUVAGET, Jean a Gaston WIET, ed. (1931-1964): *Repertoire chronologique d'épigraphie arabe* (RCEA – 16 vol.). Le Caire: Imprimerie de l'institut français d'archéologie orientale.

ELISSÉEFF, Nikita (1967): *Nūr ad-Dīn. Un grand prince musulman de Syrie au temps des croisades (511–569 h./1118–1174)*. Damas: Institut français de Damas.

AL-GHAZZÍ, Nadžmuddín (1979): *al-Kawákib as-sá'ira bi-a'ján al-mi'a al-'ášira*. Bajrút: Dár al-áfáq al-džadída.

AL-HÁFIZ, Muhammad Mutí' (2006): *al-Chánqáh as-Sumajsátíja bi-Dimašq*. Dimašq: Dár al-bajrútí 2006.

AL-HASANÍ, Dža'far (1958): al-Madrasa al-is'ardíja. *Madžallat al-madžma' al-'ilmí al-'arabí* 33: 401–417, 588–608.

HEIDEMANN, Stefan (2009): Charity and piety for the transformation of the Cities, in: Frenkel, Miriam a Yaacov Lev, ed., *Charity and Giving in Monotheistic Religions*, s. 153–174. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

HERZFELD, Ernst (1942): Damascus: Studies in Architecture I. *Ars Islamica* 9: 1–53.

HILLENBRAND, Robert (1994): *Islamic Architecture. Form, Function and Meaning*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

HUMPHREYS, Stephen (1994): Women as Patrons of Religious Architecture in Ayyubid Damascus. *Muqarnas: An Annual on Islamic Art and Architecture* 11: 35–54.

IBN 'ASÁKIR, Abú al-Qásim 'Alí (1995): *Táríh madínat Dimašq*. Bajrút: Dár al-fíkr.

IBN DŽUBAJR (bez data vydání): *Rihlat Ibn Džubajr*. Bajrút: Dár Sádír.

IBN AL-QALÁNISÍ, Abú Ja'lá Hamza (bez data vydání): *Dhajl táríh Dimašq*. al-Qáhira: Maktabat al-Mutanabbí.

IBN ŠADDÁD, 'Izzuddín Abú 'Abdalláh Muhammad (1956): *al-A'láq al-chatíra fi dhíkr umará' aš-Šám wa al-Džazíra. Táríh madínat Dimašq*. Dimašq: al-Ma'had al-faransí li-d-dirását al-'arabíja.

LITTLE, D. P (1984): *A Catalogue of the Islamic Documents From al-Haram al-Sharif in Jerusalem*. Beirut.

MAKDISI, George (1981): *The Rise of Colleges. Institutions of Learning in Islam and the West*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

MELČÁK, Miroslav (2008): Vznik ‚náboženské‘ nadace (waqf) a její význam pro ranou muslimskou společnost. *Religio: Revue pro religionistiku* 16 (1): 87–105.

AL-MUNADŽŽID, Saláhuddín, ed. (1949): *Kitáb waqf al-qadí 'Uthmán ibn As'ad ibn al-Munadždžá*. Dimašq: al-Ma'had al-faransí li-d-dirását al-'arabíja.

AN-NU'AJMÍ, 'Abdulqádir ibn Muhammad (1988): *ad-Dáris fi táríh al-madáris*. Al-Qáhira: Maktabat ath-thaqáfa ad-díníja.

OSTŘANSKÝ, Bronislav (2009): *Malá encyklopedie islámu a muslimské společnosti*. Praha: Nakladatelství Libri.

SAUVAGET, Jean (1944): Notes sur quelques monuments musulmans de Syrie, à propos d'une étude récente. *Syria* 24 (3): 211–231.

SAUVAGET, Jean a M. ECOCHARD (1938-50): *Les monuments ayyoubides de Damas* (4 vol.). Paris: Editions Boccard.

SOURDEL, Dominique a Janine SOURDEL-THOMINE (1979): Dossiers pour un corpus des inscriptions arabes de Damas. *Revue des études islamiques* 47: 119–171.

AS-SUBKÍ, Taqíjuddín 'Alí ibn 'Abdulkáfi (bez data vydání): *Fatáwá as-Subkí* (2 vol.). Bajrút: Dár al-ma'rifa.

AŠ-ŠIHÁBÍ, Qutajba (1995): *Mušajjadát Dimašq dhawát al-adriha wa 'anásiruhá al-džamálíja*. Dimašq: Wizárat ath-thaqáfa.

AŠ-ŠIHÁBÍ, Qutajba (1999): *Mu'džam Dimašq at-táríkhí* (3 vol.). Dimašq: Wizárat ath-thaqáfa.

TALAS, Muhammad (1975): *Thimár al-maqásid fi dhíkr al-masáđžid*. Bajrút: Maktabat Lubnán.

VESELÝ, Rudolf (1963): Un document de construction émis pour Suleyman Pacha en 946 de l'hégire (1539 N. E.). *Archiv orientální* 31: 423–441.

VESELÝ, Rudolf (1964): De la situation des esclaves dans l'institution du wakf. *Archiv orientální* 32: 345–353.

VESELÝ, Rudolf (1971): *An Arabic Diplomatic Document from Egypt. The Endowment Deed of Mahmud Pasha*. Praha: Univerzita Karlova.

VESELÝ, Rudolf (1988): *Úvod do studia dějin zemí Předního Východu I. Pomocné vědy historické*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

Korán (2000). Praha: Academia.